

A dolgok állása

"Az élet elmúlik anélkül,
 hogy történetté kerekedne."

(Wenders)

Nagyon nehéz Zanussi filmjeiről, így az Illuminációról is tárgyilagosan írni. Mivel "történeteiben" egyszerre több síkon is bonyolódik a cselekmény, az értelmezési lehetőségek száma szinte korlátlan. Ezért a róla szóló kritikákat is megosztottság jellemzi. A nézetek mindig szélsőségesek, ellentmondásosak. Zanussi filmjei sosem jelentettek egyértelmű sikert vagy bukást. Az azonban vitathatatlan, hogy Z. állandóan jelen van a filmművészetben és hogy ő a lengyel iskola második nemzedékének egyik vezéregyénisége. Bár az Illumináció előtt már jópár filmet forgatott, átütőnek sokan mégis ezt az alkotását tekintik.

Z. itt is ugyanazt a pontot járja körül, mint két előző filmjében. (Ritka látogató, Közjáték) A kör középpontjában megint csak egy fizikus áll, F. A kör pedig tágasnak tűnik. "Egy elbeszélés az életről, az idő múlásáról és sok más dologról." - írja Z. a filmről. Ebbe látszólag minden belefér. Mert végül is miről szól a film? Egy fizikusról? A fizikusokról? A lengyel értelmiségről? A fiatalok útkereséséről? A világ megismerhetőségéről? A kör tetszés szerint bővíthető, szűkíthető. Ráadásul film-e ez egyáltalán, ahol a legfeltűnőbb éppen az, hogy a rendező mennyire nem a film eszközeivel old meg egy problémát? Ahol láthatóan már nem is a film fontos, mert a történések kinövik a filmet? És van-e történet a szó hagyományos értelmében?

Persze azért létezik egyfajta történet, a fizikus élettörténete. F. tanul, dolgozik, házasodik, gyereket nevel egyszóval mozog és helyezkedik az életben. A filmnek ez a része egyszerű, mesélhető. A többi azonban már nem. Oka ennek éppen F. és azok a hatások, amik életét lépten-nyomon érik, és befogadásra, feldolgozásra, válaszra várnak. Talán itt fogható meg az Illumináció is.

A megvilágosodás: "a tiszta szív képessége az értelemmel összefogva." - idézik Szt. Ágostont a film elején. Elvileg bárhol megmutatkozhat. (vö.: a kör tágassága fentebb) F. pedig, mivel rendelkezik az előbb felvázolt kritériumokkal, keresi is. Először a fizikát választja. Állhatatosan figyeli a részecskék mozgását, de a megismerésben nem jut előre. Azután meglesi a Halált. F. áll a lezuhant hegymászó teste mellett, nézi és megtörli szemüvegét azzal a jellegzetes mozdulattal - mutatóujjal, belülről, kicsit hunyorogva - amit már Olbrychskitól vagy Cybulskitól is megszoktunk. (Tényleg, honnan ez a szemüveg dolog?) Mégsem lát jobban, mégsem érti. Újra választ: jön a biológia, az agy, az emberi mechanizmusok vizsgálata, de előtte még kis kitérőként, a csavargások, vodka-drog összetételben. Az illumináció egyik közhasznú változata egyébként ez utóbbiban garantáltan megtalálható. De ez az illumináció nem az az illumináció, amit keresünk. A másik, az ágostoni, csak nem akar mutatkozni, és F. - útja végén a kolostorban - megint csak a Halálba ütközik. A kör ezzel bezárul.

"Te mindig a kritikus időpontban töröd össze a preparátumokat" - mondja a film végén az orvos, aki érti F. állandó döntéskényszereit. Ugyanakkor azt is tudja, hogy a preparátumok összetörésével még nem lehet kilépni. Mert ez nem válasz. Ez is csak egy választás. Döntéseink köre pedig így lesz zárt, és öntörvényű.

Ez a dolog állása és itt szakad meg a film is. Valóban filmszakadás amit látunk, megoldás, feloldás, befejezés nélkül.

F. áll a langymeleg vízben. Az eget nézi. Hunyorog. Bizonytalanul...

Vallomások és kritikák. Filmk. 1976/5.

Tóth Andrea